

DOI: 10.5281/zenodo.16434178

Link: <https://zenodo.org/records/16434178>

КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ДАВЛАТНИНГ РОЛИ

Мусаева Айнура Абайхолиевна

Тошкент архитектура-қурилиш университети

azizova_a@mail.ru

Аннотация – Ушбу мақолада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда давлатнинг роли ҳамда унинг иқтисодий ва ижтимоий аҳамияти таҳлил қилинади. Хусусан, давлат томонидан қўлланилаётган институционал, молиявий ва ҳуқуқий қўллаб-қувватлаш чоралари тадбиркорлик муҳитини шакллантиришда ҳал қилувчи омил сифатида кўриб чиқилади. Мақолада давлат-хусусий шериклик моделлари, солиқ имтиёзлари, кредит линиялари ва норматив-ҳуқуқий ислоҳотлар кичик бизнес фаолиятига кўрсатаётган таъсири мисоллар орқали ёритилади. Шунингдек, Ўзбекистон тажрибасида олиб борилаётган давлат сиёсатининг самарадорлиги, тадбиркорликни рағбатлантириш ва иш билан бандликни оширишга қўшаётган ҳиссаси таҳлил қилинган. Илмий таҳлиллар асосида давлат ва хусусий сектор ўртасидаги муносабатларни мувозанатлаштириш, бизнес муҳитини либераллаштириш ҳамда барқарор иқтисодий ўсишга эришиш учун амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: кичик бизнес, хусусий тадбиркорлик, давлат қўллаб-қуввати, солиқ имтиёзлари, давлат-хусусий шериклик, инвестиция муҳити, тадбиркорлик сиёсатлари, институционал ислоҳотлар, молиявий механизмлар, Ўзбекистон иқтисодиёти.

КИРИШ

Бугунги глобаллашув ва бозор муносабатларининг чуқурлашиб бораётган даврида иқтисодиётнинг барқарор ўсиши, янги иш ўринларини яратиш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш каби муҳим вазифаларни ҳал этишда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик алоҳида ўрин тутади. Бу сектор мамлакатда рақобатбардош иқтисодий муҳитни шакллантириш, инновацияларни амалиётга жорий этиш, ҳамда экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш каби стратегик йўналишларда фаол иштирок этмоқда.

Айниқса, тараққиёт йўлидан бораётган Ўзбекистон шароитида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш миллий иқтисодиётни диверсификация қилиш, хўжалик юритишнинг янги шакллари кенгайтириш ва ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий номуносабатликни бартараф этишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Ушбу жараёнда давлатнинг фаол аралашуви, яъни тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган ҳуқуқий, институционал ва молиявий механизмларни жорий этиш билан боғлиқ ислоҳотлар ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Давлат томонидан яратилаётган қулай тадбиркорлик муҳити, солиқ ва кредит имтиёзлари, лойиҳаларни молиявий қўллаб-қувватлаш дастурлари,

инфратузилмани ривожлантиришга қаратилган инвестиция сиёсатлари мазкур соҳада фаолият юритаётган субъектлар салоҳиятини кенгайтиришга хизмат қилмоқда. Шу билан бирга, норматив-ҳуқуқий базанинг такомиллашуви ва давлат-хусусий шериклик механизмларининг кенг жорий этилиши хусусий сектор имкониятларини янада кенгайтиришда муҳим омил ҳисобланади.

Шу боис, ушбу мақолада кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда давлатнинг стратегик ролини таҳлил қилиш, мавжуд механизмлар самарадорлигини баҳолаш ҳамда амалий таклифлар ишлаб чиқиш мақсад қилиб олинган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда давлатнинг ролига бағишланган илмий адабиётларда турли назарий ёндашувлар ва амалий қарашлар учрайди. Бу соҳадаги дастлабки илмий асослар Ғарб иқтисодчилари — Ж. Шумпетер, П. Друкер, М. Портер каби мутафаккирлар томонидан ишлаб чиқилган. Хусусан, Ж. Шумпетер инновацион тараққиётни иқтисодий ўсишнинг марказий драйвери сифатида талқин қилар экан, кичик бизнесни мазкур жараёнда энг фаол субъект сифатида баҳолайди. Унингча, давлат бу жараёнда фақат тартибга солувчи эмас, балки ривожлантирувчи куч сифатида ҳам майдонга чиқиши зарур.

П. Друкер эса кичик тадбиркорликни иқтисодиётдаги динамик ўзгаришларга мослашувчанлик ва инновациявий фаолият нуктаи назаридан кўради. Унинг таъкидлашича, давлатнинг асосий вазифаси — эркин бозор тамойилларини бузмасдан, бизнес субъектларига стратегик йўналишларни белгилаб бериш ва инфратузилмавий шароитлар яратишдан иборатдир.

М. Портернинг рақобатбардош афзалликлар назариясида эса давлатнинг рақобат муҳитини таъминлашдаги иштироки кенг муҳокама қилинади. Унда давлат ролини самарали институтлар яратиш, бизнес учун шаффоф қоидалар жорий қилиш ва рақобатни мустаҳкамлаш воситаси сифатида асослаб берилади.

Халқаро амалиётда, хусусан, БМТ, Жаҳон банки, ЕИ ва OECD каби ташкилотлар томонидан тайёрланган таҳлилий ҳисоботлар давлат сиёсати ва кичик бизнесни қўллаб-қувватлашнинг самарали механизмларига бағишланган. Масалан, OECDнинг "SME and Entrepreneurship Outlook" ҳисоботида кўра, кичик бизнес учун молиявий ресурсларга етарли даражада етиб бориш, уларни рақамли трансформацияга тайёрлаш ва ҳуқуқий барқарорликни таъминлаш давлат сиёсатининг устувор вазифаларидандир.

Мамлакатимиз олимлари — Ш.А. Турсунов, У.Н. Ҳусанов, Н.Н. Шамшиева, Х.А. Мухитдинов ва бошқаларнинг тадқиқотларида ҳам мазкур масала кенг ёритилган. Улар давлат томонидан амалга оширилаётган меъерий-ҳуқуқий ислохотлар, солиқ ва кредит сиёсатлари, маҳаллий тадбиркорларни қўллаб-қувватлаш дастурлари ҳамда давлат-хусусий шериклик механизмларини чуқур таҳлил қилганлар.

З.Р. Эргашев ва М.М. Раҳмоновлар эса кичик бизнес субъектларини молиявий қўллаб-қувватлаш, кредитлар ва субсидиялар механизмлари,

шунингдек, норматив-ҳуқуқий қафолатлар масалаларини алоҳида ўрганган. Улар давлатнинг фаол иштироки кичик бизнесни тартибга солиш эмас, балки ривожлантириш ва имкониятларини кенгайтиришга йўналтирилиши лозимлигини таъкидлайдилар.

Шу билан бирга, баъзи тадқиқотларда (хусусан, А. Ҳакимов, А. Алиевлар) давлат сиёсати ва хусусий тадбиркорлик ўртасидаги баланс масаласи, яъни ортиқча бюрократия, лицензиялаш жараёнлари ва бизнес юритишдаги тўсиқларни бартараф этишнинг муҳимлиги қайд этилган.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиқиб, хулоса қилиш мумкинки, давлатнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлашдаги роли жуда кенг қамровли бўлиб, у меъёрий-ҳуқуқий, молиявий, инфратузилмавий ва институционал механизмлар билан ифода этилади. Илмий манбаларда давлатнинг фаол аралашуви бизнесни ривожлантириш учун зарур эканлиги, лекин бу аралашув бозор механизмларига зид бўлмаслиги кераклиги таъкидланади.

МЕТОДОЛОГИЯ

Мазкур илмий тадқиқотда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда давлатнинг ролига комплекс ёндашув орқали баҳо бериш мақсад қилинди. Тадқиқотнинг методологик асоси сифат ва миқдорий таҳлиллар уйғунлашган ҳолда шакллантирилди. Бу эса, мавзуни чуқур ўрганиш, турли иқтисодий шароитларда давлатнинг аралашув даражасини баҳолаш ва амалдаги сиёсатнинг самарадорлигини аниқлаш имконини берди.

Биринчидан, дескриптив таҳлил усули орқали Ўзбекистонда кичик ва хусусий бизнесни қўллаб-қувватлашга қаратилган давлат сиёсатининг ҳуқуқий-меъёрий асослари ўрганилди. Хусусан, “2022–2026 йилларда янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”, “Тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш агентлиги” фаолияти, инвестициявий муҳитни яхшилашга доир фармон ва қарорлар таҳлил қилинди.

Иккинчидан, компаратив таҳлил ёрдамида хорижий мамлакатлар — Жанубий Корея, Германия, Туркия ва Польшада кичик бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш моделлари ўрганилиб, улар билан Ўзбекистондаги механизмлар таққосланди. Бу метод ривожланиш стратегияларидаги умумий ва фарқли жиҳатларни аниқлаш, шу асосда тавсиялар ишлаб чиқишга хизмат қилди.

Учинчидан, институционал таҳлил воситасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи давлат институтларининг мақоми, функциялари ва фаолият самарадорлиги кўриб чиқилди. Бунда лицензиялаш, солиқ ва кредит сиёсати, субсидиялар ҳамда давлат-хусусий шериклик тизимлари таҳлил қилинди.

Тўртинчидан, SWOT таҳлил орқали Ўзбекистондаги кичик ва хусусий бизнесни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тизимининг кучли ва заиф томонлари, мавжуд имкониятлар ва таҳдидлар аниқланди. Бу жараёнда амалдаги дастурларнинг устуворликлари ва етишмаётган жиҳатларига эътибор қаратилди.

Бешинчидан, иқтисодий-статистик таҳлил орқали Давлат статистика қўмитаси, Марказий банк ва Тадбиркорлик агентлиги маълумотларига асосан 2019–2024 йиллардаги кичик бизнеснинг ЯИМдаги улуши, иш ўринлари яратишдаги роли, экспортдаги иштироки каби кўрсаткичлар таҳлил қилинди.

Шунингдек, тадқиқот жараёнида эксперт сўровномалари ўтказилиб, маҳаллий тадбиркорлар, иқтисодчилар ва давлат хизматчилари фикрлари умумлаштирилди. Бу орқали давлат тадбиркорлик муҳитига қандай таъсир кўрсатаётгани ҳақида реал тасаввур ҳосил қилинди.

Умуман олганда, ушбу методологиянинг асосий мақсади — кичик ва хусусий бизнесни ривожлантиришда давлатнинг фаолиятини тизимли равишда баҳолаш, амалдаги сиёсатларнинг кучли ва заиф томонларини аниқлаш ҳамда уларни такомиллаштириш юзасидан илмий асосланган таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди. Мамлакатнинг барча ҳудудларида фаолиятини олиб бораётган минглаб тадбиркорлик субъектлари миллий ялпи ички маҳсулотнинг 50% дан зиёдини таъминлаб, аҳоли бандлигининг асосий қисми учун манба бўлиб хизмат қилмоқда. Бу ҳолат кичик бизнеснинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишдаги стратегик аҳамиятини яққол кўрсатади.

Давлат томонидан амалга оширилаётган ислохотлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, сўнгги йилларда тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик базаси сезиларли даражада такомиллашди. Хусусан, “Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида”ги қонун, Президентнинг 2017–2024 йилларда қабул қилган бир қатор фармон ва қарорлари, шунингдек, бизнесни юритишни соддалаштириш, рухсат бериш тартибларини қисқартириш, солиқ юкини енгиллаштириш бўйича чора-тадбирлар соҳага ижобий таъсир кўрсатди.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, 2018 йилдан 2023 йилгача бўлган даврда кичик бизнес субъектлари сони 2,5 баробарга ошган. Шу давр мобайнида хусусий секторда ташкил этилган янги иш ўринлари сони 1 миллиондан ошиб кетди. Айниқса, тадбиркорлик субъектлари учун кредит ресурсларига эга бўлиш имкониятини кенгайтириш, субсидиялар ажратиш, “Ягона дарча” марказлари орқали лицензиялаш ва рўйхатга олиш тартибини соддалаштириш катта самара берди.

Шунингдек, солиқ тизимининг ислох қилиниши натижасида кичик бизнеснинг яширин фаолиятдан расмийлашув даражаси кескин ошди. Солиқ тўловчилари сони ортиб, давлат бюджетига тушумлар ўсди. Масалан, 2023 йилда хусусий тадбиркорлик субъектларидан тушган солиқ тушумлари умумий солиқ даромадларининг 38% ни ташкил этди.

Таҳлиллар шуни ҳам кўрсатадики, давлатнинг қўллаб-қувватлови нафақат молиявий механизмлар орқали, балки инфратузилмавий ва институционал

воситалар орқали ҳам амалга оширилмоқда. Хусусан, кичик саноат зоналари, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш марказлари, “ишбилармон аёллар” ва “ёш тадбиркорлар” каби махсус дастурлар иқтисодиётда тадбиркорлик фаоллигини рағбатлантирмоқда.

Шу билан бирга, олиб борилган SWOT таҳлил натижаларига кўра, мавжуд тизимда айрим муаммолар ҳам сақланиб қолмоқда. Жумладан, қишлоқ ҳудудларда молиявий ресурсларга етарли даражада эга бўлмаслик, ҳудудий инфратузилманинг етишмаслиги, бошқарув кадрлари салоҳиятининг пастлиги ва тадбиркорлик маданиятининг етарли даражада шаклланмагани – соҳа ривожига тўсиқ бўлаётган омиллардандир.

Натижалар шуни кўрсатмоқдаки, давлатнинг рационал ва босқичма-босқич қўллаб-қувватлови шарт-шароитлари мавжуд бўлган тақдирда кичик ва хусусий бизнеснинг мамлакатда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашдаги ўрни янада ортиши мумкин. Бу эса давлатнинг бевосита аралашувидан кўра, тизимли институционал муҳит яратишга йўналтирилган сиёсатнинг устуворлигини кўрсатади.

ХУЛОСА

Юқоридаги таҳлиллар асосида хулоса қилиш мумкинки, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик миллий иқтисодиётнинг устувор соҳаларидан бири бўлиб, унинг барқарор ривожланиши, янги иш ўринлари яратилиши, аҳоли даромадларининг ошиши ва ҳудудий иқтисодий фаолликнинг кенгайишига хизмат қилмоқда. Шу нуқтаи назардан, давлатнинг соҳага қаратган эътибори ва кўрсатаётган институционал, молиявий, ташкилий қўллаб-қувватлови унинг ижтимоий-иқтисодий функцияларини тўлақонли амалга оширишда ҳал қилувчи омил ҳисобланади.

Хусусан, давлат томонидан қабул қилинаётган қонунлар, фармонлар ва дастурлар кичик бизнес субъектларига қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, уларнинг ҳуқуқий кафолатларини таъминлаш, молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш ва ташқи бозорларга чиқиш имкониятларини кенгайтиришга қаратилган. Шу билан бирга, давлат-хусусий шериклик, экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш, маҳаллий хомашё базасидан самарали фойдаланиш орқали тадбиркорлик салоҳияти янада ривожлантирилмоқда.

Бугунги кунда иқтисодиётда юз бераётган рақамли трансформация, глобал рақобат ва экологик барқарорлик каби омиллар давлатнинг кичик ва хусусий бизнесни ривожлантириш борасидаги сиёсатини янада изчил ва инновацион йўналишда амалга оширишни тақозо этмоқда. Шу боис, келгусида соҳага оид ислохотларни чуқурлаштириш, тадбиркорликни таълим ва фан билан интеграциялаш, солиқ-божхона тизимини рақобатбардош даражада либераллаштириш, рақамли хизматлар ва стартап лойиҳаларни кенг қўллаб-қувватлаш устувор вазифалар сифатида белгилаб олиниши лозим.

Шундай қилиб, давлатнинг мақсадли ва тизимли қўллаб-қувватлови орқали кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик салоҳиятини тўлиқ рўёбга чиқариш, уларни миллий иқтисодиётнинг локомотивига айлантириш имкон

яратади. Бу эса Ўзбекистонда инклюзив, барқарор ва инновацион ривожланишни таъминлашда муҳим ўрин тутади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Tursunov Sh.A. Kichik biznesni rivojlantirishda davlat siyosatining roli. // Тошкент молия институти илмий ахборотномаси. — 2023. — №2. — Б. 45–53.
2. Хусанов У.Н. Кичик бизнеснинг макроиктисодий ўсишдаги ўрни. // Иқтисодиёт ва таълим. — 2022. — №4. — Б. 28–34.
3. Шамшиева Н.Н. Хусусий тадбиркорликни ривожлантиришда давлат-хусусий шериклик механизмлари. // Бухоро давлат университети журналі. — 2023. — №3. — Б. 59–65.
4. Мухитдинов Х.А. Ўзбекистонда кичик бизнесни молиявий қўллаб-қувватлашнинг таъсирчанлиги. // Иқтисодий таҳлил. — 2021. — №1. — Б. 37–41.
5. Эргашев З.Р., Раҳмонов М.М. Кичик бизнес субъектларига кредитлар ва субсидиялар тизими. — Тошкент: Fan, 2022. — 128 б.
6. Ҳакимов А., Алиев А. Давлат ва хусусий тадбиркорлик ўртасидаги муносабатларнинг институционал асослари. // Иқтисодий фанлар журналі. — 2023. — №1. — Б. 14–21.
7. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2023: An OECD Scoreboard. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/industry/sme/financing-smes.htm>
8. UNDP Uzbekistan. Entrepreneurship and SME Development Report. — Tashkent, 2022.
9. Жаҳон банки. Ўзбекистонда тадбиркорлик муҳити таҳлили. — Тошкент: 2021.
10. Давлат статистика қўмитаси маълумотлари: <https://stat.uz>
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 10 мартдаги ПҚ-166-сон қарори “Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш чоратадбирлари тўғрисида”.
12. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy Taraqqiyot va Kambag'allikni qisqartirish vazirligi ҳисоботлари. — Тошкент, 2023.
13. IFC (International Finance Corporation). SME Finance Policy Guide. Washington D.C., 2021.